نسخه پردازی

محمد حسن‌پور *

دبیرخانه‌ی دایرةالمعارف پزشکی اسلام و ایران، فرهنگستان علوم پزشکی جمهوری اسلامی ایران، تهران

مقدمه

نوشتن برای اهالی قلم، ویراستاران و نسخه‌پردازان و بالاخره نمونه‌خوان‌ها کار آسانی نیست، زیرا علاوه بر درست فکر کردن باید درست نوشت. بنابراین انگیزه‌ی نوشتن این چند سطر ابتدا یادآوری در ذهن و آن‌گاه حکایت خاک‌خوری‌های وادی نشر و در صورت امکان انتقال تجربیات است. تجربیاتی که از کار گِل و کار دل برآمده است.

یکی از ویژگی‌های اهالی ویراستاری، نکته‌بینی، ایرادگیری و بهانه‌جویی از سخن و نوشته‌ی دیگران است و البته متقابلاً در ایشان دغدغه‌ی ایرادهای خود نیز وجود دارد. بدیهی است که در همین جدال پیاپی به مشق و تمرین می‌پردازی و از کار بسیار به تجربیات گران‌بها دست می‌یابی. ماجرا ممکن است از نوشته‌ی ساده‌ی روی یک تابلوی خیابان شروع شود و گاه تا یک متن سنگین کلاسیک و دانشگاهی نیز ادامه یابد.

در تکاپوی این پیاده‌روی پرفراز و فرود پرسش‌هایی مطرح می‌گردد که قابل تأمل است.

اوّل آنکه چرا این حرفه اعتیادآور است؟ دوّم، اینکه آیا مرفه نبودن، آسیب‌پذیری روز افزون و دغدغه‌های گوناگون جزو معایب آن است یا محاسن آن؟ سوّم اینکه، چرا با وجود ناامنی، همواره تصوّر می‌کنی که اگر بار دیگری متولد شوی باز به همین کار روی می‌آوری؟

در حال حاضر یکی از دغدغه‌های بزرگ طبع و نشر بیماری «پر غلطی» کتاب‌ها و نشریات است. چه از باب ویرایش علمی و ادبی، چه از باب ویرایش فنی و صوری و چه از باب نسخه پردازی و نمونه خوانی. در حالی که «بی‌غلطی» و یا «کم غلطی» می‌بایست و می‌باید در دستور کار باشد. زیرا در این حالت است که ناشران و مدیران مسوول می‌توانند به آثار خود ببالند.

عامل اصلی در بروز این بیماری، فقر ویرایش فنی، نسخه‌پردازی و نمونه خوانی است. اربابان نشر در تحمل هزینه‌های هنگفت بی‌زحمت و یا کم زحمت نشر خم به ابرو نمی‌آورند ولی لحظه‌ای تحمل هزینه‌های ضروری، ناچیز و یک‌باره‌ی تولید از جمله ویراستاری و نسخه پردازی را ندارند.

این مقاله بر آن است تا علایم این بیماری را شناسانده، راه‌ها و پیشنهادهای درمان و در صورت امکان راه‌های پیشگیری ارایه نماید.

بدیهی است که راه‌های پیشنهادی در ارتباط با پیشگیری و درمان حاصل آموخته‌های نظری نیست و قطعاً تجربه‌های فراوان و گران بهایی را می‌طلبد.

تعریف نسخه‌پردازی

تمامی مراحل فنی و تخصصی روخوانی، مقابله و تطبیق و نمونه‌خوانی از خبر تا اثر چاپ شده را نسخه پردازی می‌گویند. گفتنی است که نسخه‌پردازی در کنار ویرایش فنی و سازمان‌دهی واحد تولید به نتایج مطلوب می‌رسد. بنابراین ضروری است که موارد یاد شده در کنار هم و با برقراری ارتباط تنگاتنگ صورت گیرد.

نسخه‌پردازی به طور مطلق امری فنی و تخصصی است. تفاوت عمده‌ی نسخه‌پردازان با افراد مرتبط – خوانندگان، ناشران، مؤلفان و مترجمان – برخورداری از «دید مسلح» به مطلب است. این دید مسلح فن و تخصص محسوب می‌شود و حاصل تجربیات گرانبها است. البته دانش و اطلاعات عمومی نیز مکمل آن است.

* فرد مسوول مکاتبات: encme@yahoo.com

نیاز به نسخه‌پردازی

اگر می‌پذیریم که نسخه‌پردازی تخصصی است آنگاه باید این امور را به نسخه‌پردازان بسپاریم.

اگر ناشری مدعی است که تمام نسخه‌ها و نمونه‌های کتاب‌هایش را خودش می‌خواند، از ناآگاهی اوست. مگر آنکه خودش علاوه بر گذراندن آموزش نظری و کارگاهی نسخه‌پردازی، تجربیات کافی در این زمینه به دست آورده باشد، که البته بعید به نظر می‌رسد.

اگر نسخه‌پردازی یک کتاب مثلاً از گروه علوم پایه (فیزیک، شیمی و ریاضی) را مؤلف، مترجم، ویراستار و یا ناشر انجام دهد از ناآگاهی آن‌هاست.

در یک کتاب شیمی به واژه‌ی «تنور وازلین» برخورد نمودم، چون با واژه‌های این گروه آشنا بودم، پی بردم صحیح آن «تنطور والرین» است. در واقع باید بنویسند «تنور وازلین» و بخوانند «تنطور والرین» به عبارت دیگر مؤلف یا مترجم تنور وازلین را همان تنطور والرین خوانده است.

ارتباط نسخه‌پردازان

ارتباط نسخه‌پردازان با ویراستاران و ویراست یاران علمی و فنی تا اندازه‌ای تنگاتنگ است که بشود گفت «راه آن‌ها از هم می‌گذرد». به همین دلیل است که ناشران بزرگی همچون «مرکز نشر دانشگاهی» در گذشته برای آموزش و تربیت ویراستاران خود، از ویراستاران فنی و نسخه‌پردازان کمک می‌گرفتند. بدیهی است که ویراستاران یا دستیار ویراستاران در این رهگذر علاوه بر کسب تجربه‌های مفید به زبان و علایم مشترک دست می‌یابند. گفتنی است که بسیاری از ویراستاران علمی و فنی نیز بی‌آنکه این موارد را به صورت نظری آموخته باشند، با کسب دانش و تجربه به این مهم دست یافته‌اند. این گروه را ویراستاران تجربی می‌نامند.

باور داشت ویراستاران و نسخه‌پردازان

یک نسخه‌پرداز در اوج پیشرفت علمی و فنی باید بپذیرد که یک نسخه‌پرداز است. همچنین یک ویراستار همواره باید بپذیرد که یک ویراستار است. یعنی تداخل مسوولیت جایز نیست، زیرا باعث می‌شود که هیچ‌یک وظیفه‌ی خود را به درستی انجام ندهند. از سوی دیگر ایرادهای کاری خود را به گردن یکدیگر می‌اندازند. که البته در این درگیری کتاب و یا مطلب مورد نظر آسیب می‌بیند.

انواع نسخه‌پردازی

اگر بخواهیم نسخه‌پردازی را بر حسب کتاب‌های موجود در جامعه طبقه‌بندی کنیم به بی‌راهه می‌رسیم، زیرا انواع آن‌ها بسیار زیاد است و در این مقوله نمی‌گنجد. نسخه‌پردازی را می‌توان به سه دسته تقسیم نمود.

الف. ادبیات، علوم انسانی، داستان، شعر و مشابه آن‌ها

نسخه‌پردازان این گروه لازم است که با نکات کلیدی و مشترک هر نوع کتابی آشنا باشند. در این گروه گاهی ناشران، مؤلفان و مترجمان قادر هستند جای نسخه‌پردازان را بگیرند.

ب. فرهنگ‌ها، واژه‌نامه‌ها، واژگان‌ها، دایرةالمعارف‌ها

با توجه به پرحجم بودن بعضی از این کتاب‌ها، معمولاً گروه بزرگی از متخصصان به تولید آن می‌پردازند. بنابراین لازم است که در ابتدای کار برنامه‌ریزی‌ها و پیش‌بینی‌های جامع و دقیق از آغاز تا پایان کار بشود. گاهی گروه نسخه‌پردازان در زمانی طولانی با زبان و علایم مشترک فعالیت می‌کنند. یک‌دست بودن در تمام مجلدها ضروری است. اندکی بی‌توجهی و سهل‌انگاری ممکن است مانع ادامه‌ی کار شود. گاهی برای تولید چنین کتاب‌هایی ناگزیریم از نسخه‌پردازان متخصص در زمینه‌های مختلف کمک بگیریم. باید آگاه باشیم که پروژه‌های بزرگ تأمل و تفکر فراوانی را می‌طلبد.

ج. کتاب‌های تخصصی دانشگاهی

این گروه شامل کتاب‌های پزشکی، فنی- مهندسی، علوم پایه (فیزیک، شیمی، ریاضی)، کامپیوتر، هنر و مشابه آن‌هاست.

نکته‌های ویژه در نسخه پردازی

پیش از اشاره به نکته‌های ویژه این تذکر لازم است که ویرایش فنی و نسخه‌پردازی کتاب‌های تألیفی با کتاب‌های ترجمه شده کاملاً متفاوت است. گاهی کار بر روی صدها کتاب ترجمه شده معادل کار بر روی یک کتاب تألیفی است، زیرا

کتاب زبان اصلی فصل‌بندی شده است. بزرگ‌ترین مشکل کتاب‌های تألیفی در ایران فصل‌بندی آن است. بیشتر اوقات کتاب‌های تألیفی فصل‌بندی نمی‌شوند، اگر هم بشوند، نشدنشان بهتر است. درباره‌ی فصل‌بندی هر چه بگوییم کم گفته‌ایم و در این مقوله نمی‌گنجد. دیگر آنکه در کتاب‌های زبان اصلی ویرایش فنی و آماده‌سازی از پیش انجام شده است.

در نسخه‌پردازی نکته‌های ویژه‌ای وجود دارد که با ویرایش فنی بی‌ارتباط نیست. این نکته‌ها اهمیت زیادی دارند. در زیر به بعضی از این نکته‌ها به شکل فهرست‌وار (از «الف» تا «ی») اشاره شده است.

الف. یک‌دست بودن رسم‌الخط در تمام کتاب و نشریه.

ب. مقابله و تطبیق جامع و دقیق با متن اصلی و یا خبر.

پ. استفاده‌ی صحیح از تیره‌های کوتاه و بلند.

ت. روخوانی نمونه‌ی نهایی توسط مؤلف، مترجم، ویراستار، ناشر و حتّی بعضی از صاحب‌نظران.

ث. درست‌نویسی کلمه‌هایی مانند زغال، منشأ، خلأ، ملانقطی، اطلاق، رشک، باتلاق، ملغمه و مشابه آن‌ها.

ج. ضبط مدخل‌های لازم به منظور تهیه‌ی واژه‌نامه.

چ. ضبط مدخل‌های لازم به منظور تهیه‌ی نمایه (فهرست راهنما)

ح. یک‌دست بودن فرمت حروف‌چینی و طراحی در تمام کتاب.

خ. حذف فاصله‌های اضافی بین کلمات مرکب، مانند کم‌اهمیت، بزرگ‌ترین، گیاه داروشناسی، سیاسی‌اقتصادی، سرتاسر، نمونه خوان، نسخه پرداز، پیش‌گفتار، پیش گفته، رسم‌الخط و مشابه آن‌ها.

د. حذف زیر نویس‌های تکراری.

ذ. کنترل دقیق اعداد متن و جدول‌ها.

ر. ویرایش هنری پس از صفحه‌آرایی خام.

ز. به کار بردن شکل صحیح پارامترها و یکاها در کتاب‌های تخصصی.

ژ. به کار بردن شکل صحیح حروف لاتین در کتاب‌های تخصصی.

س. به کار بردن سر صفحه‌های مطلوب و مفید.

ش. فصل‌بندی دقیق در کتاب‌های تألیفی.

ص. تشدید گذاری فقط برای کلمات نامأنوس و احتمال نادرست بودن آن، مانند جوّ، کمّی و مشابه آن‌ها.

ض. استفاده‌ی صحیح از کلمه‌های «چنانچه» و «چنانکه». چنانچه به معنی اگر و چنانکه به معنی «آن‌طوری که» یا «آن‌گونه که» است. بنابراین نمی‌توانند جای یکدیگر را بگیرند.

ط. اعراب‌گذاری فقط بر روی کلمه‌های ضروری که بدخوانی دارند، مانند: اِعمال، اَبَر مرد.

ظ. حذف «ه» در کلمه‌هایی مانند «آزاده‌گان»، «آینده‌گان»، «آزرده‌گان» و نوشتن این کلمات به صورت آزادگان، آیندگان، و آزردگان.

ع. به کار بردن صحیح علامت نقل‌قول.

غ. حذف «الف» و «و» در کلمه‌های فردا است، روبه‌رو است، یعنی به صورت فرداست و روبه‌روست نوشته شوند.

ف. استفاده‌ی صحیح از «باید» و «می‌باید». «باید» برای زمان حال و آینده به کار می‌رود. مثلاً، «هفته‌ی آینده باید بروم»، یا «هفته‌ی آینده می‌باید بروم».

ق. استفاده‌ی صحیح از «بایستی» و «می‌بایست». مثلاً، «هفته‌ی گذشته بایستی می‌رفتم»، یا «هفته‌ی پیش می‌بایست می‌رفتم».

ک. توجه به کلمه‌هایی مانند «بروز» که به معنی «به وجود آمدن» و «پیدا شدن» است. بعضی مواقع به اشتباه به صورت «به روز» می‌آید، یعنی «به» آن جدا می‌شود.

گ. به جای استفاده از کلمه‌هایی مانند «ارامنه»، «تراکمه»، «اکراد» از کلمه‌های ارمنیان (ارمنی‌ها)، افغانان (افغان‌ها)، ترکان (ترک‌ها) استفاده شود.

ل. حذف کلمه‌های حشو، مانند «اگر چنانچه» که صورت صحیح آن «اگر» یا «چنانچه» است.

م. نچسبیدن «ها»ی جمع به کلمه‌هایی که به «ه» غیر ملفوظ ختم می‌شوند، مانند مدرسه‌ها، کلمه‌ها، گره‌ها و مشابه آن‌ها.

ن. استفاده‌ی صحیح از کلمه‌های «ناهار» و «نهار».

و. درست‌نویسی کلمه‌هایی مانند «زرشک»، «لشکر»، «تمشک» که با «ک» صحیح است.

ه. درست‌نویسی کلمه‌هایی مانند سپاسگزار و سرمایه‌گذار، که به ترتیب با «ز» و «ذ» نوشته می‌شوند. زیرا سپاسگزار یعنی کسی که سپاس به جای می‌آورد، در حالی که در سرمایه‌گذار سرمایه را نمی‌توان به جا آورد.

ی. کوتاه نویسی به جای دراز نویسی، مانند «حاضر شدن» به جای «حضور به هم رسانیدن»، «کشتگان» به جای «کشته‌شدگان»، «تعقیب کردن» به جای «مورد تعقیب قرار دادن»، «ستودن» به جای «مورد ستایش قرار دادن».

آنچه به طور خلاصه در این مقاله آورده شده است، تنها اشاره‌ای کوتاه به مواردی است که می‌بایست در نسخه‌پردازی مد نظر قرار گیرد تا متون علمی به شیوه‌ای درست تهیه و تنظیم گردند.